

Fenyves Katalin

A történelem „haszna”

A vidéki magyar zsidóság elpusztítása. Tematikus összeállítás. (Főszerk. Glatz Ferenc) *História* 2004. XXVI. évfolyam, 2–3. szám.

The Holocaust in Hungary. *Yad Vashem Studies*, 32. Jerusalem, 2004. 21–226.

Németh László–Paksy Zoltán: *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945.* Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.

Koczó József: *Vámosmikola zsidóságának száz esztendeje.* Vámosmikola, 2003.

„És jó ez a pesti zsidóknak?” Gyerek- és fiatal felnőttkorom címben idézett egyik leginkább utált mondatának csak a legutóbbi időkben ébredtem rá mély igazságtartalmára. Mi több, kezdem azt hinni, hogy ez a partikuláris csoportérdeket mindennél előrébb helyező, minden alkalommal feledhetetlen és összetéveszthetetlen hanglajtszóval előadott kérdés bármennyire sértette is aufklérista és univerzalista érzékenységet, valójában – az egyébiránt algériai francia-zsidó identitású – Jacques Derrida sok tudományos vitát kiváltott dekonstrukcióelméletének folklorisztikus előfutára.

Ugyanis: van-e fontosabb kérdés annál, hogy egy közlemény milyen szövegekörnyezetben jön létre, kinek a szájából-tollából-klaviatúrájából kúszik elő, hol találkozik vele a közönsége és mely mozgósító felszólítást tartalmazza? Így az elmúlt mintegy két évtizedben már nemcsak a fizika, hanem a (társadalom)tudományos világ is kénytelen volt szembesülni azzal, hogy nem léteznek semleges kutatási tárgyak, ahogyan a kutatási eredmények semleges megfogalmazása sem lehetséges. (Hol hullám, hol részecske: attól függ, honnan nézzük. Vagy megfordítva: ha ketten cselekszik/mondják ugyanazt, az nem ugyanaz.)

Ezért aztán a magyarországi holokauszt történetének (vagy a holokauszt magyarországi történetének – a kettő nem ugyanaz) hatvanadik évfordulás terméséből kiragadott három összeállítás és egy minimonográfia kapcsán mint főfoglalkozásban szerkesztőként, fordítóként szövegekkel bíbelődőnek szemet szűrt e munkák szerzőinek vállalt-hirdetett viszonylagosságtudata – vagy éppen magától értetődőnek tekintett, minden önreflexiót nélkülöző at-

titűdje. Másként fogalmazva: azt tapasztaltam, hogy bizonyos szerzők nemcsak tudják, hogy a saját nézőpontjuk valamiféle tudományos-ideológiai-politikai szemléletet tükröz, hanem meg is fogalmazzák, mi a közvetlen és közvetett céljuk a történetírásnak azzal a válfajával, amelyet művelnek (például Glatz Ferenc vagy Koczó József), míg mások „a csilláron ülnek”, mint a XIX. századi nagyrealista regényírók, és onnan – mindentudóként, parnasszusi magaslatokról – osztanak valamiféle elvont „tudományos” igazságot (mint a *Yad Vashem Studies* magyar holokausztblokkjának egyes szerzői).

Egyesek azt a közönséget is meghatározzák, amelyhez szólnak (Glatz Ferenc a *História* A vidéki magyar zsidóság elpusztítása címet viselő, tematikus idejű 2–3. számában közölt cikkében külön is megszólítja zsidóellenes érzelmű polgártársainkat, olyan szóhasználatot élve, amely reményei szerint az ő számukra is meggyőző erővel bír – miszerint a magyarországi zsidóság „hungarika” a világtörténelemben). Koczó József, a vámosmikolai zsidóság százszázadékos történetének – a magyar zsidó felekezettörténet nagy hagyományát nem felekezettörténeti, hanem emlékezői céltól vezérelt – krónikása pedig a közönséghez fordulásként egy számomra különösen meghatározó és személyes módját választotta: „Úgy érzem, erkölcsi kötelességem, hogy a zsidók összegyűjtésében, elhajtásában, megalázásában közreműködők, az együttérzés helyett kárörvendők, az itt maradt ingóságok széthordói, az »ügyeskedéssel« vagyont harácsolók és az Örökkévalóság házába, vagyis a zsidó temetőt meggyalázó, a holtakat még örök álmukban is zaklatók helyett kimondjam: mea culpa. Dolgozatom megírásában az a cél vezérelt, hogy Vá-

mosmikola egykori zsidó lakosságának jótékony működését és tragikus sorsát ne engedjem át a jelen (és a jövő?) emlékezetkihagyásának.”

Maga a kis könyvecske (megjelent 300 példányban, s noha csak a szerzőnél lehetett kapni, rövid idő alatt mind elfogyott) egy olyan műfajt is megtestesít, ami gesztusértékével mutat túl önmagán. Vámosmikola zsidóinak (és persze magának a településnek) a mikrotörténetét a zsidó történelemről megszerezhető ismeretek egésze kontextusába helyezi. A könyvek alapján, amelyek hála istennek, egyre nagyobb számban hozzáférhetőek magyarul. Tehát a helytörténeti adatokon és krónikán kívül a könyv tetemes része semmi újat nem mond. Nem? Mint publikáció, lehet, hogy nem: de közönsége számára egy új világot tár fel. Mégpedig a falu közönsége számára, amely ismerte a közöttük élő zsidókat, vagy akik nem ismerték, csak szüleiktől hallottak róluk, s a szomorú állapotban lévő temető romjaiból érzékelhetik egykori jelenlétüket. Most, ha posztumusz módon is, de megismerték, kik éltek itt. Hiszen a szerző földolgozta könyvek sem fizikailag, sem recepció útján (a nagy médiumok recenziói híján) nem juthattak volna el a falu lakosságához, akik ezen a kis igénytelen kiállítású füzetten keresztül jutottak el először azokhoz a kulturális és történeti ismeretekhez, amelyeket a falu egykori lakói megtestesítettek. Koczó forrásaiból ki kell emelni egyet, a Vámosmikola közelségében lévő, nagyobb városka, a most Szlovákiához tartozó, de a holokauszt idején Magyarországhoz csatolt Ipolyság (Sahy) és a környező községek zsidóságának Emlékkönyvét. (*Örökmécses*. Sahy-Ipolyság és környéke mártírjainak emlékére. Naharya, 1994) Ilyen könyvek százai készültek, összegyűjtésükre még egy magyar közkönyvtár sem vállalkozott. Ezek a nem tudományos igényű készült emlékező könyvek mikro és makro szinten dokumentálják a magyarságba begyökeresedés és kiszántás, s más földrészekre otthonra lelés folyamatát. Koczó bő idézetein keresztül találtak médiumot, hogy a kiszántottak emléke, története visszatérjen a kiszántás helyére – s legalább az emlékezésben töltsön ki egy feltölthetetlen űrt. Hiszen a magyar zsidóság túlnyomó része falusi zsidóság volt, olyan népeiség, akiknek arcközei emléke most a vámosmikolai pedagógus és helytörténész munkájából világlik ki.

S nemcsak a mikroközösség zsidóságának élete és emléke dereng fel most, hanem a mai

Yad Vashem Studies

32

Jerusalem 2004

társadalom képe is: amelynek egy oly pozitívan reménykeltő példáját mutatja Koczó József, s az általa vezetett helytörténeti szakkör munkája. S a múlt tükrén visszaverődő máról látható kép azt a hiányt is felvillantja, hogy mindez mennyire nem dominál országos szinten, s különösen nem a legfelsőbb hatalmi és értelmiségi elitek szintjén.

Az *Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919–1945* címmel megjelentetett kötetben a megyei levéltári és sajtóforrásokból válogató, kifejezetten „szárazon” fogalmazó Németh László (*A Zala megyei zsidóság történetének levéltári forrásai 1716–1849*. Zalai Gyűjtemény 52. Zalaegerszeg, 2002 közreadója) és Paksy Zoltán is félreérthetetlenül meghatározza kiindulópontját a *Bevezető* első három bekezdésében.

„Winkler Ernő nagykanizsai főrabbi szerint a zsidóságnak kettős története van: egy külső, amely a zsidó közösséget körülvevő társadalom és kor viszonyait tükrözi, úgy, ahogy az a zsidóságra hatott. Ha ez a történet »sűrű«, vagyis eseményekben gazdag, akkor az általában üldözést, szenvedést és kirekesztést jelent. A zsidó-

ság belső története pedig saját kultúrtörténetével azonos.

Az e kötetben található dokumentumgyűjtemény a történetek okán kénytelen jórészt az előbbiből meríteni. Azt a célt tűzte maga elé, hogy a közölt történeti források segítségével keresztmetszetet nyújtson a korszak zsidó és nemzsidó együttéléséből Zala megyében, 1919 őszétől a második világháború végéig. Az ismertett dokumentumok reményeink szerint bepillantást engednek a korabeli Zala megye gazdasági és társadalmi viszonyaiba, benne a zsidóság helyével és szerepével. Bemutatják a közélet kapcsolódási pontjait, a politika és a hatalom viszonyrendszerét. A vészkorszak dokumentálásával is azt a mechanizmust kívántuk illusztrálni, amely a kor magyar társadalmát és intézményeit jellemezte. Ugyanakkor ez a kép természetesen nem személytelen, sorsok és életutak bontakoznak ki a közölt forrásokból.

A kötet elején található tanulmányban megkíséreltük összefoglalni a zalai zsidóság demográfiai, gazdasági, kulturális jellemzőit, valamint a feléjük irányuló politikai akarat motivációit. Igyekeztünk rámutatni azokra a magyar társadalomban látenszen meglévő antiszemita vonásokra és tendenciákra is, melyek a korszakban megfigyelhetők voltak, illetve arra, ahogy ezek a változó politikai viszonyok között a felszínre törhettek. Részletesen kitértünk a zsidótörvények zalai fogadtatására és a háborús évek eseményeire, majd a holocaust előzményeire és lefolyására. Megpróbáltunk – elsősorban a dokumentumok tükrében – választ keresni a legnehezebb kérdések egyikére: a korabeli magyar társadalom és a holocaust viszonyára.”

Tiszta beszéd. Még akinek nem mond semmit Winkler Ernő nagykanizsai főrabbi neve (1894–1944, 1908 és 1918 között a budapesti Rabbiképző növendéke, 1919-től töltötte be tisztét Nagykanizsán), az is kiolvashatja az idézetből, hogy a magyarországi zsidóság melyik irányzatának szellemétől ihletve láttak munkához a kötetet összeállító szerzők. A célkitűzésüket leíró kifejezések („kénytelen jórészt az előbbiből meríteni”; „keresztmetszetet nyújtson”; „reményeink szerint bepillantást engednek”; „azt a mechanizmust kívántuk illusztrálni”; „igyekeztünk rámutatni”; „részletesen kitértünk”; „megpróbáltunk – elsősorban a dokumentumok tükrében – választ keresni”) nem pusztán a tudományos szerénység kötelezőnek tekintett megnyilvánulásai: kivétel nélkül arra

utal mind, hogy tisztában vannak vállalkozásuk korlátaival – még hozzá nemcsak annak műfaja és terjedelme okán –, s nem áll szándékukban valamiféle – bármilyen – tételt bizonyítani.

A *Yad Vashem Studies* 32. számát – amint azt David Silberklang, a szerkesztő előszavában írja – Emil L. Fackenheim, a XX. századi zsidó filozófia egyik kiemelkedő, 2003 szeptemberében elhunyt alakja emlékének ajánlja. Fackenheim szélesebb körben talán úgy ismerték leginkább, mint aki a 614. törvényt megfogalmazta – ennek értelmében a holokauszot követően a zsidóknak hűeknek kell maradniuk zsidóságukhoz, és így kell megakadályozniuk, hogy Hitler akár halála után is győzelmet arathasson annak révén, hogy ők megszűnnek zsidóknak lenni. Természetesen Fackenheimnek a holokausz té-májával való filozófiai foglalatossága jóval szer-teágazóbb és összetettebb volt, mint ez a holokausz időszakára és Izrael állam létrejötté-re vonatkozó zsidó filozófiai gondolkodáshoz tett, korai hozzájárulása. Kötetünk élén ezért Michael Morgan elemző esszéje áll, amely azt vizsgálja, merre kereshetjük a gyökereit Fackenheim holokauszttal kapcsolatos gondolkodásának. Miközben Morgan az eredetétől

felvázolja e gondolkodás alakulását, bebizonyítja, hogy annak kezdetei jóval hamarabbra tehetőek, mint azt eddig hitték.

Fackenheim érvelése szerint a holokauszt kivételes és korszakalkotó esemény volt, amelyet követően a világ – csakúgy, mint saját filozófiai világa – sohasem lehet többé ugyanolyan, mint annak előtte. A holokauszt felvetette számos nyugtalanító vonatkozás közül az abban megmutató „radikális rossz” jelentett számára különösen komoly problémát. E radikális rossznak volt egyik hathatós megnyilvánulása a nácioknak az a makacs eltökéltsége, hogy 1944-ben százezrével gyilkolják le a magyar zsidókat. Miközben birodalmuk minden fronton összeomlóban volt és a vereséggel kellett farkasszemet nézniük, a náci még mindig hatalmas energiákat és addigra már igencsak ritka erőforrásokat fordítottak fő céljuk megvalósítására – az európai zsidóság kiirtásának beteljesítésére.

Hatvan évvel ezen események magyarországi bekövetkezése után a holokauszt különböző itteni aspektusainak szenteljük a *Yad Vashem Studies* e számának közel felét. Neves és kevésbé ismert tudósok hat, a holokausztkutatás és -elemzés terén úttörő jelentőségű írását közöljük. Randolph Brahm újraértékeli a magyarországi mentőakciókat, melyek közül hat jelentősebbet vizsgál meg tüzetesebben. Mélyreható kritikai megjegyzéseket fogalmaz meg az ezekben részt vett zsidó, magyar és német szereplők motivációjával, céljaival, stratégiáival és taktikáival kapcsolatban. Mindenekelőtt azonban megkülönböztetést tesz aközött, amit ő legendának tart a magyarországi zsidómentésről megjelent számos háború utáni beszámolóban, illetve ami a valóság.

Karsai László elsőként elemzi a háborús bűnösök magyarországi népbírói pereit. Rámutat, hogy nem igaz sem az az antiszemita jobboldal által hangoztatott állítás, hogy a Népbírók boszorkányüldözéssel foglalkozó „zsidó kommunista” törvényszékek voltak, sem az ezzel ellentétes megállapítás, miszerint szinte minden háborús bűnös elkerülte a felelősségre vonást. A legfontosabb háborús bűnösöket bíróság elé állították, míg mások, főként az alacsonyabb rangú végrehajtók közül, külföldre menekültek. Molnár Judit úttörő munkájában összehasonlító elemzést ad közre a zsidóellenes intézkedések bevezetéséről Magyarország két déli regionális központjában, Szegeden és Pécsen. Megvizsgálja, hogyan fogadták és hajtot-

ták végre a helyi rendfenntartó erők és a közigazgatás tisztviselői a zsidóellenes kormányrendeleteket. Jóllehet az attitűdök szintjén különbségeket talál (a rendeletek végrehajtásában és a zsidók deportálásában megmutató lelkesedést egyfelől, némi körültekintést másfelől), a végeredmény ugyanaz. Gettókat létesítettek, elkobozták a vagyont, a zsidókat deportálták, és csak kevesen maradtak közülük életben.

Guy Miron és Szalai Anna a magyarországi zsidótörvényekre adott zsidó válaszokat vizsgálja, s ennek során sok mindent megmutat a holokausztot közvetlenül megelőző időszak magyar zsidó identitásából. Miron rámutat, hogy a magyar zsidóság számos szószólója idézte fel a magyarok zsidók iránt tanúsított – első királyuk, Szent István hagyományára visszavezetett – állítólagos liberális viselkedésének történetét. Érvelésük szerint az elutasító magatartás valójában külföldi import volt csak. Végül azonban nemcsak a cionisták és az ortodoxok, de a liberális neológok is kénytelenek voltak újraértékelni az egyenjogúság időszakát és annak befogadó elképzelését, hogy képesek legyenek a késő harmincas-kora negyvenes évek válságát kezelni és értelmet tudjanak tulajdonítani az egyenjogúság felszámolásának. Szalai a zsidó értelmiségieknek az 1938–1942-es zsidótörvényekre adott írásait vizsgálva úgy találja, hogy ezek folyamatosan a zsidók beilleszkedését és Magyarországhoz való hűségét igyekeztek bizonygatni. Ám a holokauszt meghatározó hatására a túlélő írók a háború után teljes mértékben átértékelték e megközelítésüket. Utolsóként pedig Horváth Rita a családregegy műfaját vizsgálja a kortárs magyar zsidó irodalomban. Ez a műfaj mint a holokausztra adott közvetlen válasz bukkant fel újra a magyar zsidó prózában, olyan lehetőségként, amely módot nyújt a holokauszt által megszakított, mégis folytatódó zsidó történelem és családtörténet tárgyalására. (Saját fordításom – F. K.)

Már e néhány mondatos összefoglalásokból is kitűnik, hogy ezek a – témaválasztásukban, felépítésükben, hatásos retorikájukban leginkább előadásokra emlékeztető – dolgozatok szinte mindegyike valamely tételt kíván bizonyítani, valamely zárt kérdést kíván eldönteni. (Valóban zsidómentési akciók voltak-e a zsidómentő akciókként ismert megmozdulások; bosszú vagy túlzott engedékenység jellemzi-e a háború utáni népbírói perek eljárás módját

és ítéleteit; volt-e valami különbség a magyarországi zsidótlantás lelkes és vonakodó végrehajtása között; megvédi-e a múlt a magyar zsidóságot?) Egyedül Guy Miron tanulmányának előterében szerepel a hogyan – ő annak a kérdésnek szegődött nyomába, hogyan igyekezett a magyar zsidóság néhány jeles képviselője a múlt értelmezésével és újraértelmezésével befolyásolni jelen és jövő, belső és külső helyzetét. Horváth Rita pedig annak miértjére keres választ, hogy egy látszólag letűnt irodalmi műfaj ilyen nagy – szinte egyeduralkodó – jelentőségre tehetett szert a kortárs magyar zsidó írók munkásságában.

A munkahipotézis tehát itt az esetek többségében tézis, és mint ilyen, eleve befolyásolja a vizsgálódás körét: érveket keres a történelemben. Azaz szélső (de korántsem valószínűtlen) esetben a gombhoz varrja a kabátot. Mindezeneken felül a hat tanulmány olyan közönséghez szól, amely csak kevéssé vagy egyáltalán nem ismeri a magyar köztörténetet, a magyar zsidóság történetét, a zsidónak tekinthető magyar irodalmat. Így aztán a befogadó végzi el azt az egyszerűsítést, amelyet a dolgozat szerzője talán nem is szándékozott megtenni, de mindenestre alapot adott rá. Hiába kerestem például Molnár Judit tanulmányában a megállapítást, amelyre emlékezni véltem, miszerint akár önként és dalolva, akár kellenlenül zsidótlantottak a magyar erőszakszervezetek és közigazgatási szervek képviselői, egyre megy: a magyar zsidókat elhurcolták, kirabolták, többségükben meggyilkolták úgyszólván. A szerző szövegében ez az etikailag erősen megkérdőjelezhető, tudománytalanul moralizáló gondolat ugyanis nem szerepel: David Silberklang írta le, fent idézett bevezetőjében. Molnár Judit csupán annyit állapít meg, hogy a közigazgatási és a rendfenntartó szervek 1944-ben nem tanúsítottak ellenállást a zsidóellenes rendeletek végrehajtása során, és hogy bár a szegedi vezetők önálló kezdeményező-készségről tettek tanúbizonyságot, Pécs jóindulatúbbnak mutakozó vezető tisztségviselői pedig nem tették magukévá a Sztójay-kormány elveit, még Pécsnek sem volt olyan közigazgatási vezetője, mint Beretzk Pál, Hódmezővásárhely helyettes polgármestere, aki városában egyáltalán el sem rendelte a gettó felállítását. Óhatatlanul adódik a kérdés: és a hódmezővásárhelyi zsidók megmaradtak?

A történetírás sokáig értelmetlennek, mi több, ostobaságnak tekintette a „mi lett volna,

ha” kérdését. Néhány éve a gazdaságtörténészek „feltalálták” az úgynevezett kontrafaktuális kérdésfeltevést: hogyan alakult volna például az Egyesült Államok gazdaságtörténete – és történelme –, ha nem építenek vasutat? (Képzeljük csak el, pusztán a játék kedvéért, mi lett volna, ha Magyarországon a XIX. század második felében csak annyi a zsidó, mint 1790 körül, vagy hogy hogyan alakult volna Magyarország társadalomtörténete, ha az itteni zsidóságot végül is valami csoda folytán elkerüli a holokauszt?)

Úgy vélem, igenis van értelme rákérdezni egy adott történelmi helyzetben – akár utólag is – az alternatívákra. Mert lehetővé teszi, hogy kevésbé determinista módon lássuk a múltat – és a jelent meg a jövőt. De mintha itt a következtetés határozta volna meg a kérdésfeltevést (Volt-e különbség? Végző soron nem volt.), így alternatívát csak az egyéni hősiesség szintjén mutathat fel a szerző, és még ebben az esetben sem fejt ki annak következményeit. Ő valóban nem moralizál, lelke rajta az olvasónak, hogyha mégis így tesz.

Hasonló kérdéseket vet fel számomra Randolph Braham írása, amely a zsidómentés politikai célzatú legendaképzését kívánja leleplezni. Silberklang bevezetőjében leegyszerűsítő módon legenda és valóság szembeállításaként foglalja össze ennek mondandóját, ám ismét csak nem teljesen alaptalanul; pedig voltaképpen inkább legendákról és a valóság egy bizonyos – brahami – rekonstrukciójáról van szó. A szerző nyilván csak azt akarta megmutatni, hogyan is történtek ezek a dolgok *valójában* – és mindannyiunk felett ott lebeg Leopold von Ranke szelleme.

Mindazonáltal a fent említett kiadványokat végigolvasva úgy tűnik, kialakult egyfajta konszenzus a magyarországi holokauszt történetével kapcsolatban. Apró hangsúlyeltolódásokkal, mégis egyöntetűen ábrázolják a különböző szerzők annak eseménytörténetét, adatait. Egyetértés látszik uralkodni a magyar közigazgatás és erőszakszervezetek szerepének, felelőségének kérdésében is: *komolyan vehető történelmi munkák immár nem tekintik a magyar zsidóság jelentős részének kiirtását a gonosz náci hordák rémtetteinek.*

Különös módon azonban egyáltalán nem fedezhető fel konszenzus a magyarországi holokauszt kezdő- és végpontjának kérdésében – sem az említett munkák szerzői között, sem a

magyar közbeszédben. Mikor kezdődött és mikor fejeződött be? Mintha egyesek hajlamosak lennének az eredetét a magyarországi zsidóság túlzottan ítélt asszimilációs törekvéseiben keresni, mások pedig mintha úgy vélnék, legkésebb a légerek felszabadításával befejeződött.

A zsidó „valahol utat tévesztettünk”-vita véleményem szerint egyértelműen a holokauszt éveire, a zsidó értelmiség Guy Miron és Szalai Anna által is ismertetett ténykedéséhez, reflexióihoz kötődik. Ahhoz, hogy ma érdemben lehessen a kérdéstről beszélni, ki kellene azt szabadítani ebből a szűk értelmezési keretből. Ez pedig véleményem szerint nem lehetséges másként, mint ahogyha tudjuk, mikorra is tegyük a holokausztot Magyarországon.

Meggyőződésem, hogy a magyarországi holokausztnak integráns részét képezi a deportáltak, a munkaszolgálatosok visszatérése a különböző táborokból – amikor a fogadtatás, amelyben részesültek, nem arra vallott, hogy csupán jóvátehető és jóvátenni akart kisiklás lett volna a zsidótörvények sora és az azokat követő zsidótlanítás, valamint az 1946-os antiszemita hangulatkeltés – „Több indián jött vissza, mint amennyi elment!” –, amely sokakat indított a hazatértek közül az ország elhagyására. Ez a háttere a közös múlt azon újraértékelésének, amelyet Zsoldos Jenő munkássága alapján Szalai Anna ismertet, és ez az az összefüggés, amelyre Karsai László népbírói perek-

kel kapcsolatos tanulmányában hiába kerestem utalást. Azt már gondolni is csak halkán merem, hogy vajon mekkora lett volna a zsidó ávosok aránya, ha 1946-ban nem jó okkal érzik úgy néhányan a fiatal – és 1944–1945 egy részében hamis papírokkal, néha fegyverrel a zsebükben bujkáló – zsidó férfiak közül, hogy a történet folytatódik, hogy az új magyar hivatalosság nem tesz meg mindent annak érdekében, hogy az számukra is megnyugtató módon lezáruljon. (Ez természetesen egyiküket sem menti fel a felelősség alól. Az csakis az övék.)

Hogy jó-e nekünk (pesti zsidóknak) a szóban forgó kiadványokban objektíválódó történetírói produkció – nem kérdés. Számomra inkább az jelenti mérlegelés tárgyát, hogy mire? *A História* tematikus száma és Koczó József krónikája ismeretet terjeszt és emléket állít. Németh László és Paksy Zoltán kiváló bevezetővel ellátott dokumentumgyűjteménye mindezek felül rendkívül érdekes további kutatások – és a legkülönbözőbb fikciós műfajú művek (regény, film) – kiindulópontjául szolgálhat, hiszen az egymás után sorjázó dokumentumokból már így is olykor teljesen kerek történetek rajzolódhatnak ki – a válogatók kiváló dramaturgiai érzékét dicsérve. A *Yad Vashem Studies* 32. számának magyar tanulmányai pedig vitára, továbbgondolásra, újabb kutatásokra ösztönöznek. Ami – megint csak pestiesen szólva – szintén nem semmi.

Lapunkat rendszeresen szemlézi
Magyarország legnagyobb médiafigyelője az
»**OBSERVER**«

OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIGYELŐ KFT.

1084 Budapest,

VIII. ker. Auróra u. 11.

Tel.: 303–4738 • Fax: 303–4744

<http://www.observer.hu>